

Piotr Kardyś

Zarys dziejów wodociągów i kanalizacji w Skarżysku-Kamiennej

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa
Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 6, 77-110

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Artykuły

Piotr Kardyś
Skarżysko-Kamienna

Zarys dziejów wodociągów i kanalizacji w Skarżysku-Kamiennej

W okresie staropolskim istniały wodociągi i kanały ściekowe na terenie staropolskiego województwa sandomierskiego, na obszarze którego leżały wówczas (tj. do rozbiorów) tereny obecnego miasta Skarżyska-Kamiennej. Rozpoznano ich konstrukcje w Koprzywnicy, Nowym Korczynie, Opatowie, Opocznie, Pińczowie, Sandomierzu, Szydłowie i Wiślicy. Najczęściej były to kanały doprowadzające wodę z pobliskich rzek lub strumieni, rzadziej rurociągi budowano z drewnianych rur lub koryt, zawsze wykorzystując spadek terenu. Woda dopływała zasadniczo do zbiorników w obrębie murów miejskich, zwanych rząpiami lub do fontanny w rynku; przy dodatkowych opłatach możliwe było doprowadzenie wody do domu. System kanalizacji, jeśli istniał, był bardziej prymitywny. Zazwyczaj były to otwarte kanały ściekowe biegnące wzdłuż głównych ulic, odprowadzające nieczystości do najbliższych cieków wodnych¹. Zniszczenia wywołane wojnami szwedzkimi oraz regres gospodarczy na ziemiach polskich nie sprzyjały kontynuacji i rozwojowi inicjatyw w zakresie wodociągów i kanalizacji.

¹ F. Giedroyć, *Wodociągi i kanały miejskie*, Warszawa 1910, s. 1-7; L. Piekarski, *Zarys dziejów wodociągów miejskich w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1932, s. 8-13; J. Kuczyński, *XVI i XVII-wieczne wodociągi w miastach obecnego województwa kieleckiego*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 1, 1963, s. 122-126; P. Kardyś, *Zaopatrzenie średniowiecznych miast polskich w wodę*, „Wiadomości Historyczne” 42, 1999, s. 75-79.

Tak jak opisano wyżej, lub bardzo podobnie, konstruowano wodociągi w Polsce aż po XIX w., kiedy rozwój przemysłu przyniósł zmianę technologiczną. Po raz pierwszy w latach 20. XIX w. rozpoczęto w miastach akcję budowy studni publicznych, często zaopatrzonych w pompy ręczne. Powoli, acz systematycznie, rosła ilość wodociągów wykorzystujących rury żeliwne i maszyny parowe. Prym wiodły w tym zakresie ziemie polskie pod panowaniem niemieckim. Znacznie gorzej było w Królestwie Polskim (z wcześniej wymienionych, w regionie świętokrzyskim funkcjonował jedynie wodociąg w Pińczowie) i Galicji. Podobnie wyglądała sytuacja z kanalizacją².

Swego rodzaju wzorem rozwiązania problemu dostarczenia wody i odbioru ścieków była Warszawa, gdzie zrealizowano na początku XX w. projekt sieci wodociągowo-kanalizacyjnej Williama Lindleya. Niewielki wpływ na teren obecnego świętokrzyskiego miała rozbudowa infrastruktury komunalnej w Kielcach, zapoczątkowana w latach 20. XIX w., ale z tak mizernym skutkiem, że dopiero sto lat później rozpoczęto budowę sieci wodno-kanalizacyjnej z prawdziwego zdarzenia³.

Pierwsze inicjatywy budowy wodociągów i kanalizacji w osadzie Kamienna, później mieście Skarżysko-Kamienna (do 1939 r.)

Początkowo jedynymi urządzeniami dostarczającymi wodę na terenie obecnego miasta Skarżyska-Kamiennej były studnie, zlokalizowane głównie na prywatnych parcelach. Nie znamy natomiast wysokości opłat za te studnie, chociaż w projektach budżetów miasta pojawiają się takie pozycje. W latach 30. XX w. było ich ponad trzysta. Kontrola sanitarna dokonana z polecenia władz miejskich w 1938 r. wykazała, że na 350 istniejących studni tylko 50 posiadało dobrą wodę, dalszych

² *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. 5, od 1795 do 1870 r., Wrocław 1978, s. 323-368.

³ J. Szczepański, *Dzieje wodociągów i kanalizacji w Kielcach w latach 1929-1999*, Kielce 1999, s. 14-22.

Studnia jako miejsce spotkań rodzinnych i towarzyskich – osoby z kręgu rodziny Zalewów przy kolejnych studniach przy ul. Staszica 14 w Skarżysku-Kamiennej, lata 20. i 30. XX w. (zdjęcia z kolekcji M. Medyńskiego)

100 możliwą do użytku, pozostałe „nadawały się do zasypania”⁴. Jeśli zabudowa była zwarta, jak w Kamiennej, wtedy lokalizowano je zazwyczaj na tyłach posesji. Częstokroć studnie były użytkowane przez rodziny z kilku okolicznych domów, co prowadziło do różnych nieporozumień, ale były także miejscem spotkań, a nawet rozrywki, jak w przypadku śmigusa-dyngusa. Podobnie było z ubikacjami, które przypominały najczęściej małe domki, które trudno dostrzec w obecnym krajobrazie, chyba tylko na obrzeżach miasta, a i tu najczęściej są one relikdami dawnej codzienności. W przypadku owych „kibelków”, jeśli stanowiły własność wspólną, to raczej tylko w obrębie poszczególnych kamienic czy domów wielorodzinnych. Nie były natomiast własnością kilku sąsiednich domów, jak w przypadku studni. Starano się natomiast utrzymać pomiędzy tymi urządzeniami bezpieczną odległość, tzn. taką, która dawała gwarancję zabezpieczenia ujęcia wody przed skażeniem fekaliami. Takie „nieogrzewane miejsce ustępowe” zostało wymienione w 1912 r., przy okazji inwentaryzacji 2-klasowej szkoły początkowej na stacji Skarżysko⁵. Warto wreszcie dodać, że ówczesna kanalizacja, to najczęściej uliczne rowy, do których wylewano wszelkie nieczystości, jak w 1902 r., kiedy w „Gazecie Radomskiej” opisano obecną ulicę Niepodległości (wówczas Kolejową) z cuchnącym rynsztokiem. Zresztą i w latach późniejszych zwracano uwagę na zły stan sanitarny i higieniczny skarżyskich ulic. Nieco informacji w tym zakresie przynosi skarżyska gazeta tygodniowa „Głos Kamiennej”, wychodząca w 1925 r. Pisano w niej: „Po domach brak zlewów, śmietników, wszystko to mieści w sobie ulica, jest jednym wielkim śmietniskiem”, a przed niebezpieczeństwem wpadnięcia po zmroku do rynsztoka, na drodze od stacji kolejowej do kościoła, chrońły dopiero co zamontowane lampy elektryczne. Pisano też, że problemem skanalizowania i odwodnienia ulic nikt nie chce się zająć, a władze, kolej i właściciele posesji oskarżają się o nieudolność. Podobnie

⁴ T. Wojewoda, *Skarżysko w latach 1918–1939*, [w:] *Dzieje Skarżyska-Kamiennej. Monografia z okazji 90-lecia nadania praw miejskich*, red. K. Zemeła i P. Kardys, Skarżysko-Kamienna 2013, s. 231; Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Akta miasta Skarżyska-Kamiennej (dalej: AmSK), sygn. 19, k. 184.

⁵ M. Medyński, J. Krauze, *Miasto kolejarzy nad Kamienną*, Skarżysko-Kamienna 2007, s. 196 (później był to plac dawnej kolejowej straży pożarnej, obecnie hurtownia materiałów budowlanych).

było w Kamiennej, gdzie ulice 1 Maja (wówczas Iłżecka) i 3 Maja (wówczas Targowa) wyglądały jak „trzęsawiska” i „stawy”. Żartowano nawet, iż mogą być przez to atrakcją dla przyjezdnych, jak Wenecja we Włoszech. Wywołało to interwencję władz, które przeznaczyły 10% finansów z inwestycji miejskich na odwodnienie ulicy Iłżeckiej (7200 zł)⁶. Wielokrotnie też zwracano uwagę na konieczność respektowania zaleceń dotyczących budowy szamb na prywatnych posesjach.

Inicjatywom w zakresie warunków sanitarnych miasta służyły wybory samorządowe, kiedy problem ten był szeroko poruszany. Zauważano jednak, iż w obliczu kryzysu ekonomicznego tak w kraju, jak i w mieście, nie ma szans na szybkie rozwiązanie problemu odprowadzenia nieczystości z ulic.

Generalnie, w źródłach podkreślano natomiast znakomitą jakość wody w rzece Kamiennej, która była zapewne jej głównym rezerwuarem, zwłaszcza dla zlokalizowanego w jej pobliżu osadnictwa. Świadczą o tym rozwijające się w XIX w. gorzelnictwo i browarnictwo.

Przełom w rozwoju gospodarczym Kamiennej przypada na koniec wieku XIX i początek XX. Rozwinęły się tu zakłady żelazne, drzewne, materiałów budowlanych, a zwłaszcza kolej żelazna. Wszystkie one posiadały własne źródła wody, ale obecnie odtworzenie ich historii jest raczej niemożliwe. Przekracza zresztą ramy tej pracy. Z ważniejszych należy wspomnieć o przepompowni wody zlokalizowanej na skarżyskim węźle kolejowym, funkcjonującej już od 1885 r., wychodkach, łaźni, żurawiach wodnych, zbiorniku wodnym⁷. Widomym znakiem wodociągu kolejowego były przez następne dziesięciolecia wysokie na kilka metrów hydranty, zaopatrujące w wodę parowozy na stacji Skarżysko. Do dzisiaj przetrwały niektóre elementy kolejowej sieci wodociągowej, przykładowo pomieszczenie przepompowni pod bunkrem u zbiegu ulic Towarowej i Piłsudskiego. Funkcjonował także w pobliżu rampy przeładunkowej punkt postoju zwierząt, co oznacza, że prawdopodobnie i tu doprowadzono wodę.

Niejako na marginesie, warto zauważyć, że osada Kamienna, później miasto Skarżysko-Kamienna było miejscem, gdzie produkowano

⁶ Sytuacja taka trwała jednak nadal, jeszcze bowiem w 1935 r. wspomniano o ulicach w mieście, które po deszczu tworzą „naturalne ścieki wód”, zob. T. Wojewoda, *Skarżysko*, s. 231.

⁷ M. Medyński, J. Krauze, *Miasto*, s. 40.

Pozostałości infrastruktury wodociągowej z końca lat 30. XX w.
Przepompownia wody dla osiedla przy ul. Robotniczej, fot. P. Kardys

szeroki asortyment materiałów wodociągowych i kanalizacyjnych. W kraju i za granicą znane były odlewy wodociągowe i kanalizacyjne z odlewni Witwickiego, sanitaria (zlewy, wanny, klozety, rezerwuarki klozetowe) także od Witwickiego i z fabryki „Nowy Bzin”⁸.

W dokumentach znajduje się informacja o zaangażowaniu mieszkańców w inicjatywy, których celem było powstanie sieci wodociągowej w dzielnicy Górna Kamienna⁹. 6 listopada 1935 r. decyzją Wojewody Kieleckiego do rejestru stowarzyszeń zostało wpisane Towarzystwo Przyjaciół Górnej Kamiennej w Skarżysku-Kamiennej. Ówczesna Górna Kamienna to przedmieście Skarżyska powstałe z parcelacji lasów państwowych. Na tymże przedmieściu wydzielono około 600 działek, które w 70% zabudowane zostały domami należącymi do pracowników PKP i Państwowej Fabryki Amunicji (dalej: PFA). Zasadniczym celem Stowarzyszenia była pomoc Zarządowi Miejskiemu w doprowadzeniu

⁸ Zob. *150-lecie Odlewni Żeliwa i Emalierni Kamienna*, Skarżysko-Kamienna 1987, passim.

⁹ APK, UWK I, sygn. 3675.

dzielnicy do porządku. Dla nas istotne, że wśród celów szczegółowych znalazł się zapis o zaprowadzeniu w dzielnicy wodociągów i kanalizacji. Jest on świadectwem rozumienia przez ówczesnych mieszkańców konieczności zaopatrzenia gospodarstw domowych w wodę i urządzenia do odprowadzania ścieków. O tym, że do tych projektów podchodzono z należyłą uwagą może świadczyć sporządzenie w roku budżetowym 1936/1937 projektu wodociągu miejskiego.

Śledząc losy przedwojennego Skarżyska-Kamiennej zauważamy wzrost troski władz miasta o zaopatrzenie jego mieszkańców w wodę w latach 30., kiedy rozpoczęto planowanie wydobycia studni artezyjskich i budowy wodociągu¹⁰. Zainteresowano się także kwestią oczyszczania rzeki Kamiennej i właściwym odprowadzaniem ścieków na obszarze administrowanym przez kolej¹¹. Dopiero jednak na dwa lata przed

Nieistniejąca obecnie wieża ciśnień wybudowana dla osiedla „Praca” na Borze w końcu lat 30. XX w. (zdjęcie z kolekcji M. Medyńskiego)

¹⁰ APK, UWK I, sygn. 17054.

¹¹ T. Wojewoda, *Skarżysko*, s. 232-233 (APK, AmSK, sygn. 129, Akta Komisji Sanitarnej).

Pozostałości dawnej infrastruktury wodociągowej, przepompownia na Górnej Kolonii, stan obecny, fot. P. Kardys

wybuchem II wojny światowej miały miejsce konkretne działania. Zachował się *Protokół Komisji w sprawie zaopatrzenia w wodę m. Skarżyska-Kamiennej, z dnia 14 kwietnia 1937 roku*¹². W skład Komisji wchodził rzeczoznawca hydrolog prof. Jan Samsonowicz, inż. Adam Pacek, technik Jan Wojtysek i mierniczy Adam Jawor. Mieli oni do dyspozycji próbki z wierceń wykonanych przez Zarząd Miejski na Górze Pogorzelskiej i przy rzeźni miejskiej oraz profile wierceń przy budynku Kasy Chorych i przy stacji kolejowej. W ich wyniku stwierdzono, że otrzymanie wody z odwiertu na Górze Pogorzelskiej jest mało prawdopodobne, ze względu na głębokie położenie poziomów wodonośnych (ponad 100 metrów). W związku z tym Komisja zaproponowała wykonanie próbnego otworu świdrowego na placu miejskim, na rogu ulic Kolejowej i Słowackiego. Wynikało to z faktu istnienia na tym terenie wychodni wapienia muszlowego, będącego skałą wodonośną, leżącego zaledwie kilka metrów ponad doliną rzeki Kamiennej. Prognozowano

¹² APK, AmSK, sygn. 127.

Przepompownia ścieków dla dawnej oczyszczalni PFA,
ul. Struga, stan obecny, fot. P. Kardys

uzyskanie tą drogą dużej ilości wody przy niezbyt głębokim odwiercie. Komisja zdawała sobie jednak sprawę z hipotetyczności wysnuwanych wniosków oraz z niepewnej wydajności prognozowanego ujęcia wody, dlatego zaproponowała kolejne wiercenie w odległości 150 metrów od gmachu Kasy Chorych. Na tym terenie natrafiono bowiem na głębokości 32-34 metrów, na wodonośne piaskowce. Wnioski te Komisja przedstawiła Zarządowi Miejskiemu do rozpatrzenia z zaznaczeniem, iż dalsze postępowanie uzależnione będzie od wyników próbnych wierceń¹³. Zdaje się, że efektem działania tej komisji było pojawienie się w zestawieniu wydatków samorządu za latach 1934-1939 informacji o przeznaczeniu 10 tys. zł na projekt wodociągów¹⁴.

Nie wiemy nic o podjętych decyzjach, ale uwagę zwraca lokalizacja owych odwiertów. Były to bowiem najstarsze części miasta, z dawna

¹³ K. Zemela, *Skarżysko-Kamienna – nadanie praw miejskich*, Skarżysko-Kamienna 2003, s. 67-68. Zob. przyp. nr 14.

¹⁴ APK, AmSK, sygn. 20, k. 1-2.

zasiedlone, których mieszkańcy nie mogli liczyć na inicjatywę w tym zakresie swoich pracodawców, jak mieszkańcy osiedli wybudowanych przez PFA¹⁵ czy kolejarzy zamieszkali w pobliżu stacji. Już w 1923 r. rozpoczęto bowiem budowę osiedla dla wyższych urzędników – tzw. Kolonię Górną, gdzie wille i bloki mieszkalne o wysokim naówczas standardzie zaopatrzone były w wodę i kanalizację¹⁶. Także wybudowana 12 lat później na tym osiedlu Szkoła Powszechna im. Józefa Piłsudskiego wyposażona była w wodę bieżącą. Ujęcie wody znajdowało się przy obecnej ulicy Struga, skąd doprowadzana była m.in. na Górną Kolonię, gdzie na terenie zalesionym (w pobliżu drogi na Młodzawy) zlokalizowany był zbiornik wody (tzw. ZB1), skąd rozprowadzana była na zakład i osiedle. Jeszcze w latach 80. XX w. Dział Gospodarki Wodnej i Ochrony Środowiska Zakładów Metalowych Predom-Mesko był w posiadaniu dokumentacji z okresu wybijania studni i tworzenia wodociągu zakładowego¹⁷. Były to 2 lub 3 księgi poszczególnych otworów z raportami dziennymi od dnia ich uruchomienia oraz modele ich profili w skali 1:25. Również w tym dziale przechowywano projekt techniczny zakładowej oczyszczalni ścieków z 1928 r. Należy także zwrócić uwagę, że i w tym zakresie rola PFA w historii przedwojennej urbanizacji naszego miasta była wyjątkowa. Wskazują na to wszystkie zachowane plany budowy nowych osiedli, gdzie zawsze uwzględniane były wodociągi, ujęcia wody i źródła¹⁸.

Reasumując, do wybuchu II wojny światowej wodociąg posiadały jedynie osiedla wybudowane przez PFA i przez te zakłady obsługiwane: Górna Kolonia, tzw. WWA, przy ulicy Staffa, Rejów (z 1939 r.) oraz Bór z własnym ujęciem wody (wykonanym w latach 1938/1939). Z pewnością wodociąg doprowadzony był także przez kolej do budynków służbowych i mieszkalnych przy obecnej al. Niepodległości. Poniekąd świadectwem tych działań są sprawozdania z wiercenia

¹⁵ M. Furtak, *Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939. Architektura i urbanistyka*, Łódź 2014, s. 336–337.

¹⁶ B. Juchniewicz, *Kronika. Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku-Kamiennej*, t. I i II, Skarżysko-Kamienna 2014, s. 26–27; Z. P. Kotarba, *1924 – 2004. Monografia Zakładów Metalowych MESKO SA*, Skarżysko-Kamienna 2004, s. 11–12.

¹⁷ Informacja od Ryszarda Sowy, naówczas specjalisty inspektora ochrony środowiska w ZM Predom-Mesko. Por. przyp. nr 14.

¹⁸ Zob. Plan Osiedla „Praca”, APK, UWK I, sygn. 18433a.

studni/otworów studziennych na terenach kolejowych, PFA i miejskich z lat 1924–1939¹⁹.

W latach 1945–1991

Okres powojenny i rozwój miasta związane były ściśle z rywalizacją mocarstw w ramach „zimnej wojny”. W 1946 r. upaństwowiono warsztat wodociągowo-kanalizacyjny W. Sorge, który prawdopodobnie dał początek istnieniu późniejszego przedsiębiorstwa wodociągów i kanalizacji; natomiast rozwój dawnej PFA, nazywanej w latach 50. Zakładami Metalowymi, stymulował rozbudowę miasta i wymuszał inwestycje komunalne. Osiedle ZOR (Zakładowe Osiedle Robotnicze) Milica

Studnia z żurawiem przy ul. 3 Maja w Skarżysku-Kamiennej, pocz. lat 40. XX w. (zdjęcie z kolekcji M. Medyńskiego)

¹⁹ Zob.: *Materiały Archiwum Wierceń*, t. I, Arkusz Radom, opr. E. Rühle, Warszawa 1949, s. 481-501, nr 665-678, 681-694. W sumie było to co najmniej 27 otworów studziennych, wśród których dominowały – co oczywiste – studnie wybite dla potrzeb PFA i osiedli zamieszkałych przez jej pracowników, ale też dla kolei, miasta i innych zakładów. Co ciekawe, także w trakcie okupacji trwały tego rodzaju prace na kolei (dwa otwory w 1943 r., *ibid.*, nr. 679-680, s. 490-491), co należy wiązać ze strategicznym znaczeniem węzła kolejowego.

posiadało początkowo coś na kształt współczesnej podczyszczalni ścieków w postaci osadników Imhoffa. Miejska sieć kanalizacji sanitarnej była bardzo słabo rozwinięta²⁰. Rozpoczęta na przełomie lat 40./50. budowa wielu nowych budynków mieszkalnych, biurowo-handlowo-usługowych, produkcyjnych, szkół, przedszkoli i żłobków wymuszała rozbudowę sieci wodociągowej i kanalizacyjnej. Budując osiedle Milica nie zadbano o poprawne wykonanie, a zwłaszcza odprowadzanie ścieków do kolektora sanitarnego. Po wybudowaniu Milicy, tj. po 1952 r., z powodu źle wykonanej sieci kanalizacyjnej okoliczne łąki zalewały ścieki z osiedla. Dopiero projekty budowy kanalizacji rozdzielczej dla Milicy i ogólnospławnej dla Górnej Kamiennej wraz z budową oczyszczalni ścieków z 1951 r. (opracowanie projektu: Biuro Projektów Budownictwa Komunalnego w Warszawie, w oparciu o zatwierdzoną decyzję Ministra Gospodarki Komunalnej z dnia 22 lutego 1951 r., nr ID-4599, założenia projektu oczyszczalni ścieków, Protokół Nr 359), brały pod uwagę kompleksową budowę sieci wodno-kanalizacyjnej. Inwestycja miała być rozłożona na wiele lat i nie uwzględniała Zakładów Metalowych (poza Zakładem Nr 5) oraz obsługiwanych przez nie osiedli mieszkaniowych. Warto dodać, że Zakłady Metalowe posiadały też własną oczyszczalnię ścieków. Nową, miejską oczyszczalnię planowano zlokalizować 1,5 km od zabudowań Dolnej Kamiennej, w rozwidleniu rzek Kamiennej i Oleśnicy, na pograniczu wsi Łyżwy i Szczepanów. Jej budowa była nieunikniona w związku z rozpoczętą już budową kanalizacji i przewidywanym rozwojem miasta nawet do 70 000 mieszkańców. Wskazywano także, że urządzenia do oczyszczania ścieków w zakładach albo są niewystarczające, albo nie ma ich wcale. Natomiast stopień zanieczyszczenia ścieków nie pozwala na ich odprowadzenie bezpośrednio do rzeki. Koszt tej inwestycji wyliczono na 7 227 701 zł (faktycznie wyniósł nie mniej niż 14 mln zł). Inwestycję miano realizować od 1954 r., jednak faktycznie jeszcze w latach

²⁰ Zob. Państwowy Instytut Geologiczny w Warszawie, Centralne Archiwum Geologiczne (dalej: CAG PIG), Inw. 4275 Kat. 4432/268 Arch., „Akta w sprawie zaopatrzenia w wodę osiedla ZOR Skarżysko – Milica”; inw. 23696 Kat. 4432/544 Arch., „Orzeczenie hydrogeologiczne dla założenia projektu budowy studni dla osiedla mieszkaniowego Skarżysko Milica woj. kieleckie zlewnia Kamiennej”; Kat 4432/247 Arch., „Orzeczenie w sprawie wyboru miejsca na studnię dla osiedla ZOR w Skarżysku-Kamiennej”; Inw. 4277 Kat. 4432/260 Arch., „Protokół w sprawie projektowanych wodociągów miejskich dla miasta i osiedla ZOR w Skarżysku-Kamiennej”.

jakość była „wątpliwa” lub zła. Dobra woda była tylko w studniach w Dolnej Kamiennej (Wytwórnia Gazów Technicznych, Przychodnia Rejonowa nr 1, Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące nr 1, Technikum Handlowe, Rzeźnia Miejska i Spółdzielnia „Benzyl”). Woda z pozostałych studni była zanieczyszczona chemicznie i bakteriologicznie, szczególnie w Górnej Kamiennej i Skarżysku Zachodnim. W obawie przed zamknięciem szybko doprowadzono wodociąg do Masarni nr 2 należącej do PSS²³ i restauracji należącej do Sabiny Rzeszowskiej. Niedostateczny stan sieci kanalizacyjnej powodował, że z rowów wzdłuż ulic: Konarskiego, Asnyka, Słowackiego i Niepodległości wydobywał się odór²⁴.

Planując nowe lokalizacje na potrzeby budownictwa mieszkaniowego przystąpiono do uzbrajania terenów pod Osiedle Przydworcowe. W ramach tych prac podjęto budowę kolektora „C” w ciągu ulicy Kościuszki, następnie pod torami kolejowymi i dalej ul. Szydłowiecką. Kolektor ten miał odbierać ścieki z budynków kolejowych i mającego powstać Osiedla Przydworcowego. Podobnie, wybudowanie kolektora wzdłuż al. Niepodległości do ul. Słowackiego umożliwiło budowę bloków mieszkalnych w rejonie tej ostatniej ulicy. W tym czasie podjęto rozbudowę wodociągu i sieci elektrycznej w dzielnicach: Bór i Przedborze. Największe nakłady w latach 1961–1965 pochłonąć miało uzbrojenie terenów pod projektowane Osiedle Przydworcowe, w tym wodociąg i kanalizację. Tylko w 1965 r. wartość prac wykonanych w ten sposób obliczono na 2 266 tys. zł. W czynie społecznym w tym roku m.in. wykonano również prace w innych częściach miasta:

²³ Równolegle w okresie PRL-u rozbudowywały swoje ujęcia ważne, z punktu widzenia potrzeb ludności, zakłady i szpital, zob. *ibid.*, Inw. 22889 Kat. 4432/538 Arch., „Orzeczenie hydrogeologiczne na terenie Szpitala w miejscowości Skarżysko-Kamienna woj. kieleckie zlewnia Kamiennej”; Inw. 24063 Kat. 4432/548 Arch., „Wstępne orzeczenie hydrogeologiczne dotyczące ujęcia wody na terenie Piekarni GIGANT w miejscowości Skarżysko-Kamienna woj. kieleckie zlewnia Kamienna” (lub Archiwum Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach, Wydział Ochrony Środowiska, Kat. E.II/269).

²⁴ G. Miernik, *Życie codzienne mieszkańców Skarżyska-Kamiennej w latach planu sześćdziesiątlatniego*, [w:] *Skarżysko-Kamienna. Panorama dziejów miasta*, Skarżysko-Kamienna 2011, s. 106; *idem*, *Skarżysko-Kamienna w latach 1945–1989*, [w:] *Dzieje Skarżyska-Kamiennej*, s. 370, 377; B. Czajkowska, *Projekt kanalizacji miasta Skarżysko-Kamienna z 26 lipca 1951 r. (założenia wstępne)*, „Rocznik O/PTH Sko-Kam” 3, 2012, s. 169–183. Por.: J. Szczepański, *Dzieje wodociągów i kanalizacji w Kielcach w latach 1929–1999*, Kielce 1999.

Relikty dawnej
infrastruktury wodociągowej,
nieczynny zbiornik
wyrównawczy dla osiedla
domów przy ul. Robotniczej,
fot. P. Kardyś

300 metrów bieżących kanalizacji na ul. Staszica, rozbudowano wodociąg na ul. Świerczewskiego i wykonano rowy odwadniające przy ul. Jodłowej.

Pilnie domagano się zlikwidowania praktykowanego przez mieszkańców posesji zlokalizowanych przy ulicach: Żeromskiego, Niskiej, Cichej, Brzozowej, 22 Lipca, Łowieckiej, Zgodnej odprowadzania ścieków do przydrożnych rowów. Podobnie mieszkańcy ul. Armii Ludowej i Cmentarnej wyrzucali śmieci i wylewali ścieki wprost do Kamiennej.

Rozbudowując miasto (lata 60. i 70.) wykonano sieć wodociągową w osiedlu Metalowiec i w ciągu ulic Wiejskiej, Szydłowieckiej, Zielnej. Uregulowano duży odcinek koryta rzeki Kamiennej i Oleśnicy. Wciąż jednak duża część mieszkańców zmuszona była do korzystania z wielu czynnych na prywatnych posesjach studni, które Miejska Stacja Sanitarно-Epidemiologiczna uznawała w 98% za zanieczyszczone bakteriologicznie i chemicznie.

W pierwszej połowie lat 70. nadal wzrastały nakłady na inwestycje komunalne. Podjęto rozbudowę sieci wodociągowej i kanalizacji deszczowej. Budowa wodociągu wraz z przepompowniami i zbiornikami postępowała wyjątkowo opieszale. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, jako inwestor, organizowało „narady koordynacyjne” chcąc wymóc planowe prowadzenie robót. Ponaglenia na niewiele się zdały, a wykonawca – godząc się na płaćenie kar umownych – przesuwał termin zakończenia prac. Opieszale postępowała budowa kolektora deszczowego w ciągu ulicy Niepodległości, zwłaszcza w rejonie dworca kolejowego i skrzyżowania z ul. Sokolą, a to utrudniało komunikację, zwłaszcza dojazd do Osiedla Przydworcowego²⁵.

Rozbudowując sieć wodociągową zaniebawiano już istniejącą. Przykładowo: niemodernizowany wodociąg, awarie pomp i brak stałej obsługi hydroforu na Kolonii Górnej doprowadzał w 1973 r. do częstych przerw w dostawach wody do mieszkań. Okazją do podjęcia rozbudowy miejskiej infrastruktury i prac porządkowych były obchody 35-lecia Polski Ludowej. Opracowano wówczas plan rozbudowy sieci wodociągowo-kanalizacyjnej, która powstała wzdłuż ulic Obywatelskiej, Pięknej i Cichej, a kanalizacja sanitarna pod ul. Pułaskiego, gdzie budowano nowe bloki mieszkalne.

Kolejne studnie głębinowe: piątą i szóstą wykonano w latach 1976–1977. Wymusiło to z kolei rozbudowę oczyszczalni ścieków, zaprojektowanej w 1950 r. i oddanej do użytku w początkach lat 60. XX w. Wzrost liczby ludności i rozwój miasta skutkowały rozbudową i modernizacją sieci wodociągowo-kanalizacyjnej, a to z kolei prowadziło do modernizacji oczyszczalni. Na dzień dzisiejszy obsługuje ona cały rozdzielczy system kanalizacji na terenie miasta Skarżyska-Kamiennej. Poza ujęciami „Bór” i „Bzin” funkcjonują od 1994 r. ujęcie „Bugaj”, awaryjne ujęcie „Milica” wykonane w 1995 r. oraz ujęcie w Skarżysku Kościelnym (ujęcie „Pogorzałe”, przejęte w 2000 r., już nie funkcjonuje). Stacje uzdatniania funkcjonują w Skarżysku-Kamiennej i Skarżysku Kościelnym. W zakresie utylizacji i odprowadzania ścieków komunalnych przedsiębiorstwo obsługuje obecnie około 40 tys. mieszkańców.

W tym czasie skarżyskie wodociągi podlegały kilkukrotnej reorganizacji. Na początku lat 50. powstał Zakład Komunalny Wodociągów i Kanalizacji przy Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Wskutek roz-

²⁵ G. Miernik, *Skarżysko-Kamienna*, s. 378-379.

woju infrastruktury komunalnej miasta w następnych latach, powstało Miejskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej w Skarżysku-Kamiennej, w skład którego wchodziły wodociągi, zakład pogrzebowy z cmentarzem, komunikacja miejska, zakład oczyszczania miasta oraz tak zwany „ogród”, pralnia, targowisko i hotel. Wodociągi posiadały swój budynek przy ul. Słowackiego. Jednopiętrowy, przekazany przedsiębiorstwu przez władze miejskie po odebraniu go harcerzom, był siedzibą od początku lat 60. Zbudowany z kamienia, nie prezentował się okazale. Na piętrze znajdował się pokój biurowy, na parterze warsztat. Zatrudnionych było wówczas dwóch kanalarzy i dwóch hydraulików oraz trzech pracowników umysłowych: kierownik, mistrz i pracownica biurowa do obsługi petentów. Pracujący „na sieci” wyposażeni byli jedynie w łopaty, kilofy i sprężyny do przepychania kanalizacji. Pierwszy służbowy samochód pojawił się w zakładzie dopiero pod koniec lat 60. Jak prymitywne warunki lokalowe były udziałem pierwszych pracowników wodociągów, może świadczyć fakt, iż w trakcie zimy, na piętrze budynku ogrzewanego piecem kaflowym, notowano ujemne temperatury²⁶.

Po rozbudowie infrastruktury biurowej MPGK przy ulicy 1 Maja 103 zakład wodociągów miał do dyspozycji dwa pomieszczenia biurowe. Było to nie później jak w 1967 r. Zlikwidowano wówczas ujęcie wody przy ulicy Słowackiego, zatrudniono dwóch inkasentów obsługujących odbiorców tak zwanych „państwowych” i „prywatnych”, w zakładzie było ponadto trzech kanalarzy i tyluż hydraulików. Wymagało to odpowiedniej obsługi socjalnej, w związku z czym do pracy w biurze zatrudniono kolejnych pracowników. W tym czasie miało miejsce oddzielenie przedsiębiorstwa gospodarki komunalnej od komunikacji miejskiej. Należy pamiętać, że równolegle pracowała oczyszczalnia ścieków, zlokalizowana tam gdzie obecna, która również posiadała swojego kierownika, pracowników fizycznych i laboratorium.

Lata 60. to okres przejmowania od Zakładów Metalowych sieci wodociągowych na Borze, Rejowie, Górnej Kolonii i Młodzawach, przy ulicy Staffa i na osiedlu WWA. Od 1969 r. przedsiębiorstwo, obsługujące już cztery ujęcia wody, zatrudniało więcej pracowników i posiadało lepszy sprzęt. Oprócz wspomnianego samochodu marki „Żuk”, wypożyczano w trakcie pilnych robót i awarii koparkę. Wreszcie

²⁶ Relacja Marii Nowak, ówczesnej pracownicy wodociągów.

Pracownicy zakładu przez budynkiem obecnej stacji uzdatniania wody; wówczas, tj. w 1976 r., mieściło się tu biuro wodociągów (zdjęcie ze zbiorów M. Nowak)

w latach 70. pojawiły się tak charakterystyczne dla tego typu zakładów beczkowsy. Od 1974 r. wodociągi posiadały własną koparkę. Prowadziły też nauczanie młodzieży w szkole przyzakładowej, w pomieszczeniach przy ulicy 1 Maja 103.

W latach 70. zakład przeniósł swoją siedzibę do budynku stacji uzdatniania wody. Ten piętrowy budynek przy ulicy Cichej, położony wśród malowniczych łąk w dolinie Kamiennej, pomieścił stację pomp, laboratorium i biuro.

Zarządzenie Wojewody Kieleckiego z 30 marca 1974 r., powołało z dniem 1 kwietnia tegoż roku Rejonowe Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Starachowicach, któremu zostały podporządkowane wodociągi skarżyskie. Stan taki trwał zaledwie 2 lata, gdyż wraz z reformą administracyjną kraju (podział na 49 województw), z dniem 1 lipca 1976 r. utworzono Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Kielcach. Od tego momentu, aż do 31 marca 1992 r., zakład w Skarżysku podlegał zarządowi w Kielcach. W tych latach poprawiły się warunki socjalne w przedsiębiorstwie oraz wzrosły płace.

Sprzyjał temu zwłaszcza okres „kielecki”. Nowy budynek biurowy stanął także przy ul. Cichej, ale już zdecydowanie bliżej obecnej ul. Legionów. Zwiększył się też stan osobowy, co wiązało się z koniecznością obsługi dynamicznie rozwijającej się sieci wodociągowo-kanalizacyjnej. Na kolejnym, pozyskanym przez zakład placu, u zbiegu obecnych ulic Niepodległości i Krasieńskiego, zlokalizowano zaplecze techniczne.

Roczniki statystyczne dawnego województwa kieleckiego zawierają informacje o rozwoju infrastruktury wodno-kanalizacyjnej w Skarżysku-Kamiennej na przestrzeni lat 1959–1990²⁷.

1959	1964	1969	1973	1979	1985	1990
------	------	------	------	------	------	------

Długość czynnej sieci wodociągowej (tzw. rozdzielczej lub rozbiorczej) w km:

31,1	31,7	58,4	77,6	92	102,6	124,4
------	------	------	------	----	-------	-------

Długość czynnej sieci kanalizacyjnej w km:

-	-	32,2	38,9	40,7	43,1	67,9
---	---	------	------	------	------	------

Długość połączeń wodociągowych z budynkami mieszkalnymi w km:

365	453	821	1196	2772	3262	4212
-----	-----	-----	------	------	------	------

Długość połączeń kanalizacyjnych z budynkami mieszkalnymi w km:

281(sic?)	109(sic?)	246	339	699	809	1655
-----------	-----------	-----	-----	-----	-----	------

Zdroje uliczne:

31	18	41	49	30	29	9
----	----	----	----	----	----	---

Zużycie wody w gospodarstwach domowych w tys. m³:

709,3	871	1206	1777	2450,5	3055,5	-
-------	-----	------	------	--------	--------	---

Zużycie wody na 1 mieszkańca w m³:

-	-	-	-	57,2	63,8	65,4
---	---	---	---	------	------	------

²⁷ *Rocznik statystyczny województwa kieleckiego* (za lata 1960, 1965, 1970, 1974, 1980, 1986, 1991).

Warto wiedzieć, że całkowita produkcja wody w Skarżysku-Kamiennej wyniosła w 1959 r. 893,8 tys. m³, a zużycie 762,4 tys. m³, z czego na gospodarstwa domowe przypadło 520,5 tys. m³, a na przemysł 70,7 tys. m³.

Intensywny rozwój infrastruktury wodociągowo-kanalizacyjnej dobrze ilustrują liczby mieszkańców podłączonych do wodociągu – 49,8 tys. oraz do kanalizacji – 45,3 tys. w 1990 r.

Z ważniejszych planów inwestycyjnych lat 80. należy wspomnieć o projekcie „Zaopatrzenia w wodę miasta i ZM Predom-Mesko” (1984 r.). Wykonany we wrocławskim Biurze Projektowo-Technologicznym Predom-Projekt miał charakter poufny. Są na nim ukazane istniejące i projektowane rurociągi wodne. Planowano budowę przepompowni i zbiorników wyrównawczych dla Zakładów Metalowych, wykorzystując ujęcia wody „Bzin” i „Bugaj”.

Po roku 1992

Rozporządzenie Rady Ministrów z 1991 r., w sprawie trybu podziału przedsiębiorstw gospodarujących mieniem służącym użyteczności publicznej, dla których organem założycielskim był wojewoda, doprowadziło do podziału WPWiK w Kielcach. Jednoosobową spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością o nazwie Wodociągi i Kanalizacja miasta Skarżysko-Kamienna założyła gmina Skarżysko-Kamienna 1 kwietnia 1992 r., wprowadzając w życie uchwałę 7/92 z dnia 6 lutego 1992 r. Gmina posiadała 100% udziałów w spółce, która obecnie nosi nazwę Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji Sp. z o.o. Przedmiotem działalności spółki jest ujmowanie i uzdatnianie wody, dostarczanie wody, odprowadzenie i oczyszczanie ścieków, wykonywanie robót ogólnobudowlanych w zakresie rurociągów przesyłowych i rozdzielczych, wykonywanie instalacji wodno-kanalizacyjnych, wykonywanie badań i analiz technicznych. Kapitał zakładowy gminy wyniósł 50 mln zł w postaci pięćdziesięciu równych udziałów. Władzami spółki stały się: Zgromadzenie Wspólników (wówczas Rada Miasta), Rada Nadzorcza i Zarząd Spółki (w osobie Jana Stojka). Spółka podzielona została na działy: finansowo-księgowy, administracyjno-gospodarczy i zbytu, techniczny, ujęcia wody, sieci wodno-kanalizacyjnej i robót odpłatnych, kontroli jakości wody i ścieków, zaopatrzenia i transportu oraz oczyszczalnię ścieków. Określono wówczas także główne

wyzwania na przyszłość: dokończenie budowy zbiorników wodociągowych I strefy, budowa przepompowni drugiego stopnia i sieci wodociągowej II strefy, rozbudowa oczyszczalni ścieków i budowa jej drugiego ciągu technologicznego. Zatrudnienie oscyloowało wokół liczby 100 pracowników (obecnie znacznie spadło). Sprzedaż wody w 1993 r. wyniosła 4 146 500 m³, a ścieków 4 383 917 m³. W 2014 r. sprzedaż wody wyniosła już tylko 1 919 700 m³, ścieków 1 833 200 m³, a udziałowcami spółki, zgodnie ze zmianami w z 2007 r.²⁸ są gminy: Skarżysko-Kamienna (90,4% kapitału zakładowego) i Skarżysko Kościelne (9,6%).

Z sieci wodociągowej korzysta obecnie ok. 75 tys. mieszkańców Skarżyska-Kamiennej i gmin ościennych (Bliżyn, Wąchocka, Skarżyska Kościelna). Nieco mniej odbiorców liczy sieć kanalizacyjna, przede wszystkim ze względu na jej braki, głównie w sąsiednich gminach, obecnie przez skarżyskie wodociągi obsługiwanych.

Przedsiębiorstwo w 2010 r. pozyskiwało wodę z ujęć „Bzin” (sześć studni), „Bór” (jedna studnia), „Bugaj” (jedna studnia), „Milica” (studnia awaryjna) i „Skarżysko Kościelne” (trzy studnie, w tym jedna awaryjna). Dla potrzeb Kierza Niedźwiedziego MPWiK zakupuje wodę z ujęcia w Mirowie. Na koniec 2009 r. łączna długość sieci wodociągowej wynosiła 247 km, w tym: 12,7 km przewody magistralne i 234,2 km przewody rozdzielcze. Przyłącza wodociągowe w liczbie 7131 miały łączną długość 120,5 km. Cała sieć jest skomputeryzowana w zakresie rejestrowania awarii.

Oczyszczalnia ścieków w Skarżysku-Kamiennej zapewnia odbiór ścieków z terenu aglomeracji Skarżysko-Kamienna i Skarżysko Kościelne. W jej skład wchodzi obecnie (rozporządzenie Wojewody Świętokrzyskiego z 7 kwietnia 2005 r., nr 13/2005) Skarżysko-Kamienna, Skarżysko Kościelne, Świerczek, Grzybowa Góra, Lipowe Pole Plebańskie, Lipowe Pole Skarbowe, Majków i Michałów. W pierwszym półroczu 2010 r. oczyszczalnia przyjęła 2 080 610 m³ ścieków²⁹.

Z ważniejszych inwestycji wpływających na rentowność spółki i rozwój jej infrastruktury wodociągowo-kanalizacyjnej w ostatnich latach można wymienić: wodociąg połączeniowy do osiedla Górna Kolonia,

²⁸ Akt notarialny repertorium „A” 7806/2007 z dnia 24 IX 2007 r.

²⁹ Zob.: J. Derlatka-Kozdroń, *Budowa i zasada działania oczyszczalni ścieków*, [w:] *Mała Ojczyzna. Skarżysko Kamienna, dziedzictwo kulturowe i środowisko naturalne. Materiały do edukacji regionalnej*, Skarżysko-Kamienna 2010, s. 150-157.

Zbiornik ZB₁, Górna Kolonia, stan obecny, fot. P. Kardyś

kanal grawitacyjno-tłoczny z osiedla „Bór”, kanał sanitarny dla osiedla „Rejów”, modernizację przepompowni „Sokola”, wodociąg w osiedlu Skarżysko Książęce, kanał sanitarny w osiedlu Dolna Kamienna, a przede wszystkim rozbudowę i modernizację oczyszczalni ścieków i przepompowni wody³⁰.

Obecnie przedsiębiorstwo intensywnie pozyskuje środki unijne na rozbudowę infrastruktury wodociągowo-kanalizacyjnej. Docelowo umożliwiło to budowę kolejnych 100 km sieci kanalizacyjnej, 39 przepompowni, rozbudowę stacji uzdatniania wody oraz modernizację i rozbudowę oczyszczalni ścieków. Prace koncentrowały się na osie-

³⁰ M. Kaczorek, *Zakres i rozwój usług świadczonych przez Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji sp. z o.o. w Skarżysku-Kamiennej w latach 1998–2002*, maszynopis, Kielce 2003, passim; A. Bąk, *Modernizacja miejskiej oczyszczalni ścieków w Skarżysku-Kamiennej*, [w:] *Woda – aspekty ekologiczne Doliny Kamiennej*, Skarżyskie Zeszyty LOP, nr 8, 2004, s. 61-70; *Budowa i modernizacja kanalizacji sanitarnej w Skarżysku-Kamiennej i Skarżysku Kościelnym*, MPWiK, Skarżysko-Kamienna 2009, passim.

dlach i wsiach Rejów, Bzinek, Pogorzałe, Książęce, Łyżwy, Zachodnie, Skarżysko Kościelne, Lipowe Pole, Świerczek, Grzybowa Góra, Majków – wykonanie kanalizacji sanitarnej. W Skarżysku-Kamiennej przebudowano kolektor sanitarny „A”, zaś w oczyszczalni ścieków zbudowano nowy ciąg technologiczny, zmodernizowano istniejące urządzenia i instalacje. Efektem jest zwiększenie skuteczności oczyszczania ścieków, poprawa jakości dostaw wody pitnej, zmniejszenie zanieczyszczenia wód powierzchniowych i podziemnych, wzrost liczby użytkowników sieci kanalizacyjnej. Czynnikiem sprzyjającym długofalowej strategii rozwoju firmy była przez wiele lat stabilizacja kadry kierowniczej, co w przypadku działalności związanej ze świadczeniem usług na rzecz mieszkańców ma decydujące znaczenie. Zwłaszcza znajomość sieci wodociągowej, nabyta przez pracowników firmy na przestrzeni dziesięcioleci, przekłada się na sprawne funkcjonowanie i zapewnienie mieszkańcom dostaw wody oraz odbioru ścieków³¹.

Należy także podkreślić, że na chwilę obecną wodociągi skarżyskie są jedynym przedsiębiorstwem, poza koleją, która wykorzystuje na co dzień elementy infrastruktury wodno-kanalizacyjnej powstałej w latach 20. i 30. XX w. Tym samym w ich funkcjonowanie wpisana jest niejako z obowiązku konieczność dbania o te, jakże już nieliczne na terenie naszego miasta, relikty kultury materialnej z okresu uprzemysłowienia.

Aneks źródłowy

W zasobie archiwalnym spółki Wodociągi i Kanalizacja znajduje się pełna dokumentacja dotycząca budowy i rozbudowy oczyszczalni ścieków na przestrzeni lat, od roku 1950 po dzień dzisiejszy. Obecnie ma ona charakter nieuporządkowany, ale jest zabezpieczona przed zniszczeniem. Jednak numery na części teczek wskazują, że swego czasu całość miała charakter zespołowości, typowy dla polskich archiwów. Istotnym elementem tegoż zasobu archiwalnego jest cząstkowa dokumentacja związana z siecią wodociągowo-kanalizacyjną w dawnych Zakładach Metalowych Predom-Mesko. Pozwala jednak na odtworzenie pełnej sieci w latach 80. XX w. Najstarsza część zbioru archiwal-

³¹ Zob. ustawa z dnia 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę, Dz. U. z 2006 r. Nr 123, poz. 858 ze zm.

nego to dokumentacja techniczna wykonana w 1945 r., pokazująca wszelkie urządzenia na rzece Kamiennej i jej dopływach, w granicach miasta. Znalazły się w niej rysunki i przekroje mostów, kładek, jazów, rowów odpływowych, umocnień brzegowych, itp. Stanowią znakomity przyczynek do historii techniki na obszarze miasta, i miejmy nadzieję, że znajdą w przyszłości badacza i historyka, który korzystając z tejże dokumentacji dokona ich monograficznego opracowania. Pierwotnie w tym zasobie znajdowały się też materiały sprzed II wojny światowej. Obecnie zachowała się jedynie okładka teczki „Projekt regulacji rzeki Kamiennej” z 1937 r. Piszący miał okazję do wstępnego rozpoznania tego zasobu archiwalnego. Z pobieżnego oglądu wynika, że w szeregu teczek znajdują się ważne i ciekawe materiały, dotyczące m.in. charakterystyki hydrologicznej miasta i jest możliwe, że po dokładnym opracowaniu okaże się, iż są jeszcze inne, ważne dokumenty.

Z ciekawszych materiałów zdecydowałem się opublikować fragmenty dokumentacji dotyczącej projektu kanalizacji dla Skarżysko-Kamiennej z 1951 i 1954 r. Znajdują się one w teczkach zatytułowanych: „Założenia do projektu kanalizacji miasta Skarżysko-Kamienna” i „Projekt na oczyszczalnię ścieków w Skarżysku-Kamiennej”.

Dokument 1:

Protokół Nr. 314

Posiedzenia Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych Ministerstwa Gospodarki Komunalnej, odbytego w dniu 20 października 1951 r. w Ministerstwie Gospodarki Komunalnej Departament Inwestycji – w sprawie oceny: założeń Projektu kanalizacji dla m. Skarżysko-Kamienna

[skład komisji ...]

Lokalizacja inwestycji

Kanalizacja dla m. Skarżysko-Kamienna

Uzasadnienie inwestycji

Inwestycję uzasadnia się brakiem kanalizacji, co powoduje w następstwie zanieczyszczanie wód gruntowych. Poza tym istniejący przemysł i rzeźnie zanieczyszczają swoimi ściekami rzekę.

Koszt inwestycji

Ogólny koszt wynosi 14 mln zł

Lokalizacja w czasie

Pierwszy etap robót planuje się wykonać w 1952 r. (budowa głównego kolektora dla osiedla ZOR na Milicy).

Charakterystyka inwestycji

Obecnie miasto liczy 17000 mieszkańców, a w przyszłości ma osiągnąć 60000 m. Obszar miasta 2000 ha, pow. terenów osiedleńczych 680 ha. Przez miasta przepływa rzeka Kamienna, dopływ rz. Wisły. Uregulowanie rzeki przewiduje się na terenie miasta na długości 8 km w etapach rocznych do 1956 r. Miasto rozbudowuje się na lewym brzegu rzeki, po prawej stronie znajdują się zakłady przemysłowe oraz drobne osiedla mieszkaniowe przyzakładowe. Projekt przewiduje budowę kolektora, biegnącego od grzbietu wzgórza Górnej Kamiennej po skraju terenów osiedla Milica, następnie po przejściu torów, w/z torów do ulicy nowo projektowanej i wreszcie ulicą 3 Maja do oczyszczalni. Sieć kanalizacyjna osiedla Milica będzie dołączona do tego kolektora. W dalszym etapie wykonany będzie kolektor przebiegający od grzbietu wzgórza ulicą Daszyńskiego³² przez tory, i dalej ulicą Chłodną do kolektora, idącego w kierunku oczyszczalni ścieków. W dzielnicy Górnej Kamiennej i Milicy, i z uwagi na rzeźbę terenu projektuje się system kanalizacji rozdzielczej. Odprowadzenie wód opadowych projektuje się kanałami otwartymi bądź krytymi (w zależności od charakteru dzielnic), do rowów otwartych biegnących po terenach niezabudowanych na krótkich odcinkach do odbiorcy ścieków – rzeki Kamiennej. W dzielnicy Kamienna projektuje się zastosowanie, z uwagi na płaski teren systemu kanalizacji ogólnospławnych. Przewiduje się przy tym zastosowanie przelewów i kanałów burzowych. Rozbudowę sieci projektuje się przeprowadzić w miarę narastania potrzeb miasta. Oczyszczalnia ścieków zaprojektowana zostanie osobno dla wszystkich ścieków miejskich gospodarczych oraz dla tych ścieków przemysłowych, które będą podczyszczane na terenie poszczególnych zakładów. Zagłębienie minimalne sieci kanalizacyjnej projektuje się nie mniejsze od 2,5 m w punktach krytycznych. Z zakładów metalowych na prawym brzegu rzeki jedynie Zakład Nr 5 będzie odprowadzał ścieki sanitarne do studzienki zbiorczej, a następnie przez rzekę do kolektora miejskiego. W projekcie do obliczeń przyjęto okrągłą liczbę 57500 mieszkańców i 5000 robotników dojeżdżających do pracy. Zużycie wody 120 litrów/mieszkańca/dobę (wg danych z projektu wodociągu). Ilość ścieków przyjęto równą ilości użycia wody. W projekcie przewiduje się łączną max. ilość ścieków gospodarczych, przemysłowych i z Zakładu Nr 5 na 216 l/s. Natężenie wód opadowych

³² Obecna al. Niepodległości.

przyjęto 85 litrów/sekundę/hektar. Współczynnik nierównomierności dobowy 1,3 i godzinowy 1,4 (jak dla wodociągu), z tego odpływ max. ścieków gospodarczych 1/13 odpływu dobowego.

W dyskusji omówiono sprawy:

1. Etapowości budowy
2. Budowy kolektora dla odbioru ścieków osiedla Milica
3. Oczyszczalni ścieków.

W dyskusji ustalono:

Ad 1. W dalszym etapie dokumentacji technicznej tak rozpracować etapy robót, by stanowiły one całość gospodarczą corocznego okresu budowy.

Ad 2. 1-szy etap budowy kolektora powinien zapewnić odprowadzenie ścieków z oczyszczalni dla osiedla Milica.

Ad 3. Oczyszczalnie ścieków zaprojektować z nieuwzględnieniem przyjęcia ścieków z osiedli przyzakładowych, położonych na prawym brzegu rzeki.

Decyzja

Komisja Oceny Projektów Inwestycyjnych Gospodarki Komunalnej przyjmuje przedłożone założenia projektu kanalizacji dla m. Skarżysko-Kamienna na zasadzie ustaleń dyskusji.

Dokument 2:

Warszawa, dnia 23 listopada 1951 roku

Centralne Biuro Studiów i Projektów Budownictwa Komunalnego oddział w Warszawie, ul. Górnośląska 45

W załączeniu przesyła się 3 egz. zatwierdzonych przez Ministerstwo Gospodarki Komunalnej założeń projektu kanalizacji dla m. Skarżysko-Kamienna, 1 egz. decyzji MGK i 1 egz. protokołu posiedzenia Min. Gosp. Komunalnej – celem przekazania tej dokumentacji inwestorowi z tym, że 1 egz. projektu musi być pozostawiony w składnicy Oddziału. Czwarty egz. projektu pozostaje w Min. Gosp. Komunalnej.

Kierownik Działu Weryfikacji
inż. arch. St. Serejko

Dokument 3:

Decyzja Ministra Gospodarki Komunalnej

Na podstawie uchwały Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych Ministerstwa Gospodarki Komunalnej z dnia 20 października 1951 r.

w sprawie oceny Założeń Projektu Kanalizacji dla m. Skarżysko-Kamienna przedłożonych przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, a objętych załączonym protokołem z dnia 20 października 1951 r. zatwierdzam wyżej wymienione założenia na warunkach określonych w wyżej wymienionym protokole.

Minister

Mijał

Dokument 4:

Protokół N/TS/VIII/51/51

Z posiedzenia Rady Technicznej specjalności TS z dnia 16 sierpnia 1951 r. w sprawie oceny jakości stadium projektu założeń projektu na budowę kanalizacji w m. Skarżysko-Kamienna od strony merytorycznej.

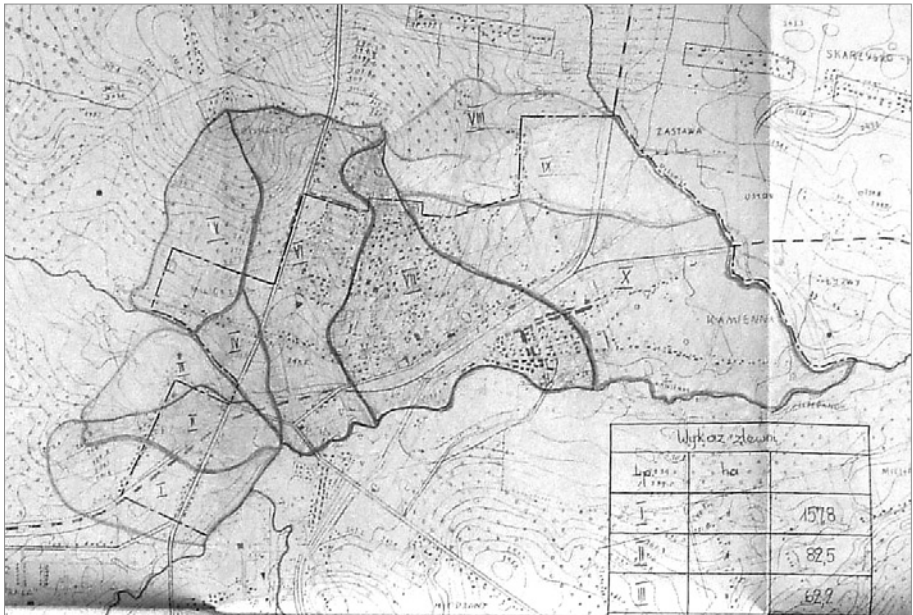
Rada Techniczna [tu skład] przy udziale autora projektu Kiliszka Ryszarda [...] w obecności przedstawiciela inwestora ob. Józefa Józwiaka przedstawiciela Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, i Ruszewskiego Romana przedstawiciela Prezydium Miejskiej Rady Narodowej stwierdza co następuje:

I. Cel inwestycji i jej uzasadnienie. Celem inwestycji jest polepszenie warunków sanitarnych m. Skarżysko-Kamienna przez budowę kanalizacji. Inwestycja ta jest w pełni uzasadniona brakiem kanalizacji w mieście oraz przewidywanym rozwojem miasta, które obecnie liczy 17000 mieszkańców, a ma osiągnąć 60000. Nie załączono jednak dowodów WKPG odnośnie lokalizacji i przewidywanego rozwoju miasta.

II. Koncepcja rozwiązania technicznego i jej uzasadnienie.

Kolejność realizacji i jej uzasadnienie. Koncepcja rozwiązania technicznego polega na: 1. w dzielnicy Górna Kamienna i Milica projektuje się kanalizację rozdzielczą typu niepełnego, a to ze względu na dogodne warunki terenowe i oszczędności w budowie oraz bliskość odbiornika dla wód deszczowych; 2. W dzielnicy Dolna Kamienna projektuje się kanalizację ogólnospławną z zastosowaniem przelewów burzowych do pobliskiej rz. Kamiennej. Ścieki po oczyszczeniu będą wpuszczone do rz. Kamiennej. Kolejność realizacji nie budzi zastrzeżeń.

III. Rozwiązanie techniczne i uzasadnienie jego racjonalności w odniesieniu do poszczególnych elementów. Przyjęte normy i współczynniki do rozwiązań technicznych są prawidłowe. Brak jest jednak planu warstwicowego w skali 1:25000 z określeniem zlewni, brak jest również charakterystyki odbiornika, powinny być również dołączone dowody ustalające jakość i ilość ścieków, szczególnie dane te są niezbędne dla ścieków przemysłowych.

Uzupełniony projekt zlewni dla Skarżyska-Kamiennej, fot. P. Kardyś
(w zbiorach archiwalnych MPWiK)

IV. *Ekonomia rozwiązania technicznego i uzyskanie oszczędności przy projektowaniu w oparciu o protokół oszczędnościowy z wymienieniem pozycji kosztorysowych (koszt inwestycji w złotych, oszczędności w procentach i złotych). Koncepcja rozwiązania technicznego obrona w założeniach jest ekonomiczna w eksploatacji i oszczędna w budowie. Jest ona dostosowana do miejscowych warunków terenowych i potrzeb miasta. Oszczędność polega na zastosowaniu kanalizacji rozdzielczej w dzielnicy Górna Kamienna i Milica, co wydatnie zmniejszy przekroje kanałów, a więc i koszty budowy, i eksploatacji (przez zmniejszenie ilości ścieków).*

V. *Ogólny koszt inwestycji wyniesie w starej walucie 467 000 000 zł, w nowej walucie 14 010 111 zł.*

VI. *Opinia Rady Technicznej w sprawie jakości oceny studium pracy projektowej. Wniosek w sprawie weryfikacji i terminy zalecanych czynności. Rada techniczna uważa, że założenia projektu mogą być przyjęte i zweryfikowane pod warunkiem ich uzupełnienia przez dostarczenie dowodów o lokalizacji wzgl. Przez poświadczenie planu zagospodarowania przestrzennego, dostarczenie dowodów o przewidywanym rozwoju miasta, i w jakim okresie analiz chemicznych ścieków i zaświadczeń co do ich ilości w odniesieniu do zakładów*

przemysłowych, dołączenie planu warstwicowego w skali 1:25000 z określeniem zlewni. Rada Techniczna uważa za wskazane aby Prezydium Miejskiej Rady Narodowej dążyło do możliwie szybkiego przeniesienia rzeźni i zakładu utylizacyjnego poza obręb zabudowań miasta, a to ze względu na uciążliwość, jakie powodują te zakłady dla mieszkańców. Przy uzupełnieniu załączonego projektu należy brać pod uwagę opinię rzeczoznawcy – koreferenta inż. Rechacza z dnia 14 sierpnia 1951 r.

Przewodniczący Rady mgr inż. St. Serejko

Dokument 5:

Protokół Nr 11/82

Z posiedzenie Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych Ministerstwa Gospodarki Komunalnej odbytego w dniu 23 i 30 stycznia 1954 r. w Ministerstwie Gospodarki Komunalnej – Departament Inwestycji w Warszawie, oceny:

Projektu wstępnego oczyszczania ścieków w Skarżysku-Kamiennej.

[Skład komisji...]

Lokalizacja

[jak w protokole 359]

Uzasadnienie

[jak wyżej]

Lokalizacja inwestycji w czasie:

Przewiduje się, że inwestycja będzie rozpoczęta w 1954 r.

Charakterystyka inwestycji:

Założenia do projektu wodociągów przewidują zapotrzebowanie wody na osobę równe 120 l/dobę przy nierównomierności rozbioru dobowego 1,3 i godzinowego 1,4. Projekt wstępny kanalizacji uzgadnia ilość ścieków równą ilości zużytej wody wobec czego średni dobowy odpływ ścieków wynosi 120 l/mieszkańca i dobę. Maksymalny odpływ godzinowy 1,13 Q dobowego średniego³³. Projekt przewiduje, że maksymalny dobowy odpływ ścieków wyniesie 10450 m³/dn., maksymalny godzinowy dopływ ścieków 840 m³/h, średni godzinowy 435 m³/h. Jako odbiornik wód opadowych i oczyszczonych wód ściekowych przyjęto rzekę Kamienną. Projekt oczyszczalni ścieków przewiduje, że ścieki doprowadzone będą głównym kolektorem przez kratę, gdzie zatrzymują się grube zawiesiny, na piaskownik, a następnie do zbiornika wyrównawczego i przepompowni I stopnia. Ścieki pompowane będą na osadniki świe-

³³ Odpływ (przepływ) dobowy średni.

żowodne, gdzie stracą mechaniczne zanieczyszczenia, następnie ścieki wstępnie oczyszczone dopływać będą grawitacyjnie na złoża zraszania I stopnia. Zanieczyszczenia biologiczne wytrącane zatrzymywane będą na osadniku wtórnym I stopnia, następnie ścieki kierowane są do zbiornika wyrównawczego II stopnia skąd pompowane są na złoża zraszania II stopnia, i odpływają do osadników wtórnych II stopnia, gdzie zatrzymywane są pozostałe skłódkowane zanieczyszczenia. Z osadników wtórnych II stopnia ścieki odprowadzane są grawitacyjnie do chlorowni, a następnie do rzeki Kamiennej. Osady z osadników wstępnych i wtórnych II stopnia kierowane są do wydzielonych komór fermentacyjnych. Przefermentowany osad przetłaczany jest na poletka do suszenia osadu. Osad z osadników wtórnych I stopnia odpływa pod ciśnieniem do zbiornika wyrównawczego I stopnia (recyrkulacja I stopnia). Analogicznie przewidziana jest recyrkulacja ścieków dla II stopnia.

Kraty

Kraty przewiduje się o prześwicie 20 m/m z prętów stalowych $\varnothing 20$ mm. Na jednego mieszkańca przyjęto 15 litrów skratek na rok.

Piaskowniki

Piaskowniki zaprojektowano dla czasu zatrzymania ścieków 40 sek. przy prędkości przepływu 0,3 sek. Długość piaskownika wynosi 12,0 m. Przewidziano trzy koryta, przy czym jedno z nich jest oczyszczone, dwa pozostałe pracują. Ilość osadzającego się piasku przyjęto 8,1 m³/rok. Wysokość zwierciadła wody nad dnem piaskownika przyjęto 69 cm.

Zbiornik wyrównawczy przy stacji I i II stopnia

Pojemność zbiornika przewiduje się na 10-minutową przerwę w pracy pomp w okresie recyrkulacji – 181 m³. Kształt zbiornika przewiduje się kołowy $\varnothing 8$ m. Głębokość studni od dna do poziomu ścieków – 4,65 m.

Przepompownia I stopnia

Projekt przewiduje 5 pomp, w tym cztery pracujące i jedną zapasową. Jedna pompa przepompowuje 75,5 l/s. Pompy przewidziano o wydajności 6000 l/min, wysokość tłoczenia 23,0 m i 1450 obr./min. Dla pompowni drugiego stopnia przyjęto identyczne pompy.

Osadniki wstępne

Projekt przewiduje 6 osadników o powierzchni 50,3 m² każdy, średnicy 5,4 m, przepływie godzinowym 0,302 m³/sek. Przekrój rury centralnej przy przepływie 0,0503 m³/s i szybkości przepływu w rurze centralnej = 0,028 m/sek., wymiar średnicy = 1,50 m. Przekrój osadnika wyniesie do 8,1 m objętości osadowej 69,5 m³.

Złóża zraszania I stopnia

Projekt przewiduje złoża zraszane wysokoobciążone z recyrkulacją. Przewiduje się, że objętość złoża wyniesie $4,350 \text{ m}^3$. Złóż przyjęto 8 o powierzchni 272 m^2 każde. Obciążenia złoża przyjęto $0,5 \text{ m/godz.}$ Współczynnik recyrkulacji 2,5. Złóża zraszania II stopnia przewidziano analogicznie jak złoża zraszania I stopnia.

Osadniki wtórne I stopnia

Projekt przewiduje 6 osadników o wysokości $1,8 \text{ m}$, dziennym przepływie $580 \text{ m}^3/\text{godz.}$, powierzchni $53,8 \text{ m}^2$ i średnicy $8,5 \text{ m}$. Okres przebywania ścieków w osadniku przyjęto $1,0 \text{ godz.}$

Chlorownia

Chlorowanie przewiduje się podchlorynem w ilości 2-go czynnego chloru na m^3 biologicznie oczyszczonych 105 kg . Pojemność zbiornika kontaktowego przewiduje się $217,5 \text{ m}^3$, przy głębokości ścieków $1,5 \text{ m}$, powierzchnia zbiornika wyniesie 145 m^2 . Zbiornik kontaktowy przewidziano o wymiarach $8 \times 19 \times 1,5 \text{ m} = 228 \text{ m}^3$.

Zbiornik wyrównawczy na osad przy przepompowni I stopnia

Projekt przewiduje, że osad z osadników wstępnych będzie dwa razy w ciągu doby przepompowany do komór fermentacyjnych. Objętość jednorazowego spustu osadu wyniesie $30,5 \text{ m}^3$. Przewiduje się studzienkę betonową o przekroju kwadratowym. Pojemność zbiornika I stopnia wyniesie 31 m^3 , pojemność zbiornika II stopnia połowę pojemności zbiornika I stopnia z uwagi na zmniejszoną ilość osadu.

Wydzielone komory fermentacyjne

Projekt przy założeniu, że na mieszkańca i dobę ilość osadu wyniesie $0,7 \text{ l}$ oraz, że ilość osadu doprowadzonego w stosunku do przefermentowanego stanowi 5% przewiduje 2 komory fermentacyjne o pojemności 610 m^3 każda. Zastosowano wodne oczyszczanie osadu do temp. $27-30^\circ$ przy pomocy nagrzewnicy z rur pionowych. Mieszanie osadu przewiduje się przy pomocy eżektora wodnego. Wymiary zbiornika o przekroju kołowym przewidziano $6,70 \text{ m}$. Zbiornik na gaz będzie się podnosić ponad teren. Zamknięcie zbiornika przewiduje się wodne.

Poletka do suszenia osadu

Projekt przewiduje 16 poletek o wymiarze $6 \times 40 = 240 \text{ m}^2$. Łączna powierzchnia poletek wyniesie 3120 m^2 . Przewiduje się, że osad przefermentowany w wydzielonych komórkach fermentacyjnych odprowadzony będzie pod ciśnieniem na poletka przewodem $\text{Ø}200 \text{ mm}$ w nasypie oraz korytem drewnianym na powierzchni. Dno poletek pokryte będzie warstwą żużlu 20 cm i warstwą piasku 10 cm , a w celu uniknięcia zmywania warstw filtracyjnych przez spływające ścieki skarpy wyłożone są na przestrzeni spływu płytami betonowymi. Dobową ilość osadu

przyjęto 30,44 m³. Wysokość obwałowania nad zwierciadłem ścieków 10 cm. Całkowita wysokość obwałowania nad dnem osadu wyniesie 1,10 m. Przewiduje się, że przy zalaniu warstwą osadu grubości 25 cm poletka pomieszczą 780 m³ osadu. Okres napełnienia wszystkich komór wyniesie 25,5 dni.

Dalej następuje opis pozostałych części inwestycji, w tym zabudowy, organizacji terenów zielonych, dróg dojazdowych i ciągów komunikacyjnych na terenie planowanej oczyszczalni, projekt instalacji elektrycznej, itp.

Outline of Water-Supply Service and Sewage System History in Skarżysko-Kamienna

Initially, the only equipment providing Skarżysko-Kamienna with water comprised the wells situated mainly on private properties. In 1930s they amounted to as many as over 300. The sanitary inspection carried out in 1938 on the request of the town council proved that as few as 50 out of 350 wells provided water of high quality, 100 wells provided water possible to be used while the rest of them should have been shut down (National Archives in Starachowice, the records of the town Skarżysko-Kamienna, file no. 19, code 184, information from T.Wojewoda). In case of densely located buildings of Kamienna, the wells were located in the backyards. As often as not, the wells were used by the members of many neighbouring families which sparked numerous misunderstandings and served the purpose of meeting spots or entertainment, like the Easter Monday tradition of watering each other, on the other hand. A remarkable turning point in economic development of Kamienna was experienced at the turn of the XIX and XX centuries when numerous factories had been established, like metal-works, wood-works, factories producing construction materials and the railway being the most important. All of these factories had their own water-supply sources, however reconstructing their history is nowadays impossible. One of the most

vital water-supply source, which needs to be mentioned here, was the pumping-station located at the Skarżysko railway junction, in operation from 1885. For many decades, the visible sign of the railway water-supply service were several meters high hydrants providing steam locomotives with water at the station of Skarżysko. Up till now, some elements of the railway water-supply service have survived, like the pumping-station room under the bunker at the crossroads of Towarowa and Piłsudskiego streets. Near the loading ramp, there was the animal station which implies that water was also supplied there.

Until the outbreak of WWII, only the settlements built and serviced by PFA (Polish Ammunition Factory) including “Górna Kolonia”, the so-called WWA, in Staff street and “Rejów” (from 1939) together with the settlement “Bór” with its own water intake station built in 1939 had their own water-supply service. It can be also assumed that the water-supply service provided by the railway was available for the factory and residential buildings located along today Niepodległości street.

At the turn of the 1940s and 1950s the expansion of the residential buildings started and thus forced the development of the water-supply service and sewage system. A new town water purification plant was to be located 1,5 kilometers from the buildings of the district Lower Kamienna at the fork of the Kamienna and Oleśnica rivers on the borders of Łyżwy and Szczepanów villages. Its construction was unavoidable due to the water-supply service being in development and the forecasted 70000 inhabitants that the town was to be able to accommodate. While the town’s development in 1960s and 1970s, the water-supply network was built in the district of “Metalowiec” and along the streets of Wiejska, Szydłowiecka and Zielna. A considerable length of the Kamienna and Oleśnica rivers bed was regulated.

Apart from the water intake stations of “Bór” and “Bzin”, there are stations of “Bugaj” built in 1994, of “Milica” built in 1995 and in Skarżysko Kościelne (while the station “Pogorzałe” has not been in use since 2000). The water conditioning stations are located in Skarżysko-Kamienna and in Skarżysko Kościelne. About 40000 inhabitants are served nowadays in terms of the utilization and carrying off the liquid waste, while about 75000 people of Skarżysko-Kamienna and neigh-

bouring communes of Bliżyn, Wąchock, Skarżysko Kościelne use the water-supply service. The sewage system serves fewer people which is caused by its lack in the areas of the neighbouring communes served by the town water-supply service.

It should be also underlined that the local water-supply service is the only enterprise, apart from the railway, that uses some of the elements of the water-sewage infrastructure built in the 1920s and 1930s. It means that these institutions are obliged to care for the very few relics of material culture from the industrial era in the town.

Key words: Skarżysko-Kamienna, water-supply service, water-supply and sewage system network, water purification plant, water intake station, infrastructure.